

Mr Slađana JOVANOVIĆ*

NASILJE U PORODICI: NOVA INKRIMINACIJA – STARA PRAKSA

Rad je posvećen novom pristupu u krivičnopravnoj zaštiti od nasilja u porodici utemeljenom u krivičnom delu nasilja u porodici iz člana 118a. Krivičnog zakona Srbije i problemima koji se susreću u postupku njegove implementacije. Ukazano je na nesavršenosti same zakonske odredbe koje ostavljaju prostora za diskreciono postupanje u njenoj primeni i priklanjanje kritici podložnoj (staroj) strategiji u suprotstavljanju nasilju u porodici. Prvi problem predstavlja određenje radnje izvršenja ovog krivičnog dela, tačnije njeno razgraničenje sa radnjama srodnih inkriminacija, a potom i utvrđivanje njenog ostvarenja u konkretnim slučajevima. Drugi problem se vezuje za identifikovanje člana porodice kao učinioca, odnosno pasivnog subjekta koje, takođe, dovodi do ugrožavanja samog smisla nove inkriminacije. Uočeni problemi upućuju na prisustvo opreza državnih organa, oklevanja i opterećenosti predrasudama u susretu sa ovim oblikom nasilja. Takvoj praksi se treba suprotstaviti usavršavanjem normativnog sistema koje mora biti praćeno i naporima da se izmene retrogradni stavovi prema nasilju u porodici.

Uvod

Nasilje u porodici je pojava koja ima duge i izuzetno čvrste korene. Tako je u starom Rimu pater familias imao pravo da odlučuje o životu i smrti članova svoje porodice. Veoma široka i zastrašujuća ovlašćenja koje je jedna država davala svom eksponentu u porodici danas su samo jedna od tema istorijskih ili pravnih udžbenika. Pravo sa ovakvom sadržinom ne postoji, ali postoje pater familias i postoji nasilje u porodici. I postoji pitanje kako im se najdelotvornije suprotstaviti, kako stati na put onima koji smatraju da im pripada pravo da posegnu za nasiljem da bi disciplinovali članove *svoje* porodice i osigurali poziciju glave porodice.

Odgovori na ovo pitanje se traže tek u skorije vreme, jer je nasilje u porodici prepoznato i priznato kao problem, moglo bi se reći, nedavno. Razlog za ovako kasno uočavanje problema i njegovih teških posledica po društvenu zajednicu leži u duboko ukorenjenom stavu da su porodica i odnosi u njoj privatna stvar članova porodice, te u glorifikaciji ideologizovanih porodičnih vrednosti i ignorisanju problema. Problem nasilja u porodici i njegove prkosne prisutnosti može se smestiti i u okvire problema diskriminacije, kao šire i veoma kompleksne teme. U tom smislu ga treba sagledati kao jednu od manifestacija diskriminatorne politike i prakse, i to strukturalne diskriminacije, kao najmanje vidljive i najteže rešive vrste diskriminacije.¹⁾ Najjednostavnije bi se ova vrsta diskriminacije mogla predstaviti kao sistemska uskraćenost pojedinih društvenih grupa koja nije nužno rezultat tiranskih namera. Uzroci ove vrste diskriminaci-

je su ukorenjeni u normama koje se ne dovode u pitanje, običajima i simbolima, pretpostavkama/predrasudama koje podupiru institucionalizovana pravila.²⁾ Tako je, čini se, *prirodno* da je muškarac hranilac i glava porodice, a da je osnovna uloga žene da bude majka i negovateljica; atribut *porodičan* vezuje se samo za muškarca, dok za ženu važi neoboriva pretpostavka da je ona to u svojoj biti, pa joj je ovaj atribut suvišan; deca treba da se pokoravaju roditeljima, a »batina je iz raja izašla«; zna se ko sme da lupi šakom o sto i ko je glava porodice... Jednostavno rečeno, oni, koji nemaju moć i resurse na globalnom, društvenom nivou pojavljuju se kao najčešće žrtve nasilja u porodici – deca, žene i stari. Ovim redosledom se i poklanjala pažnja problemu nasilja u porodici, tek pre nešto više od trideset godina.³⁾ Kod nas se o ovom obliku nasilja počelo otvoreno govoriti još kasnije, tako da je sasvim razumljivo što smo na samom početku kreiranja pravnog sistema zašтите od ovog oblika nasilja i što se u tom procesu nailazi na brojne prepreke.

Odgovor države na nasilje u porodici pre nove inkriminacije

Do 2002. godine i stupanja na snagu Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije kojim je inkriminisano nasilje u porodici, teško da bi se moglo govoriti o posebnom interesovanju države za ovaj problem i razume se, adekvatnom odgovoru na isti. Osimomašenje društva (materijalno, ali i moralno), ratni sukobi i sveprisutno nasilje⁴⁾ su ga uporno potiskivali u drugi plan, činili ga manje vidljivim, istovremeno ga učvršćujući i intenzivirajući kao ponašajni obrazac koji se ako ne i sasvim odobrava, ono toleriše. I stav državnih organa, pre svega onih koji se pozivaju u pomoć i od kojih se traži zaštita je nužno reflektovao opšte društvene stavove prema ovom obliku nasilja.

Istraživanje posvećeno upravo odnosu organa krivičnog gonjenja i suda prema problemu nasilja u porodici je pokazalo da su i (profesionalni) stavovi predstavnika ovih organa oblikovani predrasudama vezanim za porodične odnose i za specifičnosti nasilja koje se u njima dešava. Preovlađuje stav da je reč o manje važnom obliku nasilja, koji bi trebalo rešavati u okvirima službi socijalnog staranja, savetovaništva ili medicinskih tretmana. Svoju ulogu, pomenuti državni organi vide jedino u reagovanju na teške forme ispoljavanja nasilja (mada je i u ovakvim situacijama prisutna veća tolerancija nego u slučajevima nasilja van porodice). Takođe, nesaradnja žrtve i njeno odbijanje da se pridruži gonjenju, kao i menjanje iskaza ili izražavanje molbe da se odustane od postupka su bili posebno naglašeni problemi i opravdanja za veoma često odustajanje od prijavljivanja ili gonjenja za neko od dela nasilja u porodici. Uočena je i sklonost ovih organa da se upuštaju u posredovanje između nasilnika i žrtve kako bi se očuvala porodica po

* Mr Slađana Jovanović, istraživač-saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu.

principu (stereotipu) »bolje ikakva porodica nego nikakva« čime su istovremeno sebe spasavali od uplitanja u osetljivu, privatnu sferu. Kada do »uplitanja« i dođe primetan je tolerantiji odnos prema učiniocu kojeg često izvinjava to što je hranilac porodice, porodičan čovek, izloženost »nagomilanoj bračnoj ili porodičnoj problematiki«, srodstvo – što su bile i veoma često navodene olakšavajuće okolnosti u malobrojnim osuđujućim presudama za neko od dela nasilja u porodici.⁵⁾

Sa druge strane, žrtve nasilja u porodici ističu svoje nezadovoljstvo (ne)angažovanjem onih od kojih se očekivala pomoć, te osećaj potpune nezaštićenosti i straha koji ih ostavlja u krugu nasilja i beznađa ili ih primorava da i same posegnu za nasiljem, pa i onim najtežim kako bi rešile problem.⁶⁾ O ovome govore i podaci istraživanja ubistava heteroseksualnih partnera. Oni pokazuju da je 2/3 žena, koje su posegnule za ubistvom nad svojim partnerom, kritičnom prilikom bilo preplavljeno intenzivnim negativnim afektom prema žrtvi usled straha za sopstveni ili fizički integritet svoje dece. Nije naodmet pomenuti i podatke istog istraživanja koji govore o polnoj strukturi žrtava ubistva i povodima koji pokreću muškarce da ubistvom viktimiziraju svoje partnerke. Od ukupno ubistvom ili pokušajem ubistva viktimiziranih žena u desetogodišnjem periodu (samo u Beogradu) 66% je bilo žrtva partnera (pri čemu je najčešći povod bio saopštenje ili manifestovanje odluke da se napusti partnerski odnos, kao i ljubomora ili prebacivanja od strane partnerke u vezi sa preteranom upotrebom alkohola ili druga prekoravanja). Samo 4% od ukupnog broja ubistvom viktimiziranih muškaraca – bilo je žrtva svoje partnerke.⁷⁾ I ovi podaci jasno ukazuju na rodnu podelu uloga nasilnika i žrtve, specifičnosti nasilja u porodici, a jasno demantuju i predrasudu (prisutnu i kod predstavnika relevantnih državnih organa) da je najjednostavnije rešenje za nasilje u porodičnom, odnosno partnerskom, odnosu - prekid odnosa.

Kako neadekvatan odnos i nerazumevanje onih koje žrtva zove u pomoć utiče na žrtvu, a s druge strane i na nasilnika ne treba posebno obrazlagati. Žrtva ostaje prepuštena samoj sebi, a nasilnik prima poruku da se nasilje toleriše. Upravo takvu sliku je ostavljao sistem zaštite od nasilja u porodici pre 2002. godine. Od nasilja u porodici se moglo zaštititi kao i od svakog drugog nasilja formalno, ali se u suštini takav sistem pokazao nedelotvornim i nepodesnim da odgovori na specifičnosti i opasnosti ove vrste nasilja. Na neadekvatnost postojećeg sistema zaštite ukazivale su, pored istraživača i organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava, pre svega pravima žena i dece. Pod ovim pritiskom došlo je do promena najpre u oblasti krivičnopravne zaštite porodice (2002. godine), a nedavno i u »matičnoj« pravnoj oblasti porodičnom pravu.

Novo krivično delo: nasilje u porodici, član 118a. Krivičnog zakona RS

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije označio je prvi korak u promeni odnosa države prema nasilju u porodici predvidevši novo krivično delo: nasilje u porodici (član 118a⁸⁾). Inkriminacija nasilja u porodici šalje jasnu poruku da je nasilje u porodici društveno opasno, čak, imajući u vidu propisane kazne za pojedine oblike, društveno opasnije od pojedinih inkriminacija koje ulaze u njegovu strukturu a kojima se doskoro jedino moglo zaštititi od nasilja u porodici. O društvenoj opasnosti ovog oblika nasilja govori i to što se postupak za ovo delo pokreće po službenoj dužnosti. Na ovaj način se prevazilazi problem sa kojim se žrtve nasilja često susreću - vođenje postupka po pri-

vatnoj tužbi (za npr. lake telesne povrede - član 54. stav 1. ili ugrožavanje sigurnosti - član 67. stav 1. KZ RS) koji sobom nosi i osećaj odgovornosti i krivice i strah od novog nasilja zbog traženja zaštite na ovaj način. Novo rešenje prebacuje odgovornost za vođenje postupka na državu, tj. javnog tužioca čak i za dela koja su inače manje društveno opasna čime se ističe zainteresovanost države da nasilje u porodici zaustavi i osudi na samom početku, odnosno da odreaguje već na blaže forme njegovog ispoljavanja. Priznavanje posebnog krivičnopravnog statusa nasilju u porodici (sa većom apstraktnom društvenom opasnošću od nasilja van porodice) ugrožava stereotip da je reč o nasilju manjeg društvenog značaja i manje opasnom obliku nasilja koji je već dobro pokriven postojećim inkriminacijama.

Status dela za koje se goni po službenoj dužnosti trebalo bi da doprinese i lakšem otkrivanju nasilja u porodici, jer prema odredbi člana 223. stav 1. ZKP »svako treba da prijavi delo za koje se goni po službenoj dužnosti«, dok su »državni organi, organi teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, javna preduzeća i ustanove dužni da prijave ovakvo delo za koje su saznali ili su obavesteni na drugi način« (član 222. stav 1. ZKP).⁹⁾ Službeno ili odgovorno lice koje svesno propusti da prijavi delo za koje je saznalo u vršenju svoje dužnosti, a za koje se po zakonu može izreći kazna od pet godina ili teža kazna (dakle, za sve teže oblike nasilja u porodici) i za koje se goni po službenoj dužnosti, može krivično odgovarati za neprijavlivanje krivičnog dela ili učinioca (član 203. KZS).¹⁰⁾

Problemi u tumačenju i primeni člana 118a.

Na prvi pogled sve izgleda obećavajuće u smislu normativnog uobličena adekvatnog krivičnopravnog odgovora na nasilje u porodici.¹¹⁾ Međutim, problemi u tumačenju nove inkriminacije, i posledično njene primene, su se veoma brzo pokazali. Tako, postavilo se pitanje da li je za postojanje osnovnog oblika nasilja u porodici (stav 1. člana 118a. KZ RS) potrebno postojanje jednog akta nasilja (npr. obične lake telesne povrede iz člana 54. stav 1. KZ RS) ili je potrebno postojanje više akata, odnosno kontinuitet nasilja. Tumačenje da se radnja izvršenja ovog dela ne iscrpljuje jednim aktom ima uporište u jezičkom tumačenju glagolskog oblika kojim se određuje radnja izvršenja (zapravo radnje, jer je reč o alternativno određenoj radnji izvršenja), kao i u poređenju sa određivanjem radnji izvršenja kod inkriminacija koje ulaze u konstrukciju osnovnog oblika nasilja u porodici. Kod krivičnog dela nasilja u porodici radnje izvršenja su određene trajnim glagolskim oblikom »povređuje ili ugrožava«, dok se »matične« inkriminacije služe trenutnim glagolom »povređi« ili »ugrozi«. Praksa se opredelila za prvo tumačenje što znači da se javni tužilac neće angažovati za nasilje u porodici ispoljeno u jednoj lakoj telesnoj povredi, već će insistirati na kontinuitetu nasilja. Ovakvo opredeljenje je u skladu sa smislom inkriminisanja nasilja u porodici i davanja mu krivičnopravne osobenosti u odnosu na druge, srodne inkriminacije koje se stiču u njegovom biću. Ali samo utvrđivanje postojanja nasilja u porodici, odnosno njegovog kontinuiteta predstavlja problem.

Praksa organa krivičnog gonjenja se opredeljuje za utvrđivanje kontinuiteta nasilja ostvarivanjem uvida u ranije deliktno ponašanje učinioca koje podrazumeva primenu nasilja ili sklonost ka takvom ponašanju, tako da je potrebno postojanje prethodno utvrđene odgovornosti za neki od prekršaja protiv javnog reda i mira (npr. svađa i vika, tuča) ili odgovornosti za neko od krivičnih dela sa elementima nasilja (lake, teške telesne povrede,

ugrožavanje sigurnosti, nasilničko ponašanje i sl.). O ovakvom postupanju govore rezultati istraživanja pravne prakse vezane za procesuiranje nasilja u porodici, a koje predstavlja prvo kritičko sagledavanje policijske, tužilačke i sudske prakse na teritoriji Srbije,¹²⁾ ali i sami predstavnici ovih organa.¹³⁾

Navedena praksa se čini veoma rigidnom i problematičnom sa stanovišta smisla inkriminacije, kao i same suštine i dinamike nasilja u porodici. Istraživanja pokazuju da se žrtve nasilja u porodici veoma teško odlučuju da nasilje prijave i da se na taj korak, po pravilu, ne odlučuju posle prvog nasilnog akta. I sami predstavnici organa krivičnog gonjenja i suda su odgovarali da se žrtva nasilja u porodici obraća za pomoć posle više puta ponovljenog nasilja i kada više ne može da izdrži ili »kada dogori do nokata«. ¹⁴⁾ Čemu onda insistiranje na ovakvom utvrđivanju postojanja nasilja? Zar se kontinuitet u nasilju ne bi mogao dokazivati i izjavama srodnika, suseda, prijatelja ili drugih državnih ustanova (npr. izveštajima centra za socijalni rad). Odgovor na ovo pitanje bi se mogao potražiti u ustaljenom oprežu državnih organa prema ovom obliku nasilja (zbog već navedenih predrasuda i očekivanja) i oklevanju da se na njega odreaguje. Sa druge strane, kada su u pitanju teži oblici nasilja u porodici, kao na primer teško telesno povređivanje, ne insistira se na utvrđivanju kontinuiteta po prethodno izloženom obrascu, što govori o naklonjenosti staroj praksi da je tek teško nasilje u porodici nasilje na koje treba reagovati, ali i o veoma proizvoljnom i nestabilnom implementiranju zakonske odredbe.

Insistiranje na pomenutim načinima utvrđivanja nasilja u porodici se može objasniti i problemom nesaradnje žrtve sa organima krivičnog gonjenja¹⁵⁾ bilo da žrtva menja svoj iskaz i poriče postojanje nasilja ili se koristi svojim pravom da ne svedoči. Prema članu 98. ZKP oslobođeni su dužnosti svedočenja bračni drug okrivljenog i lice sa kojim okrivljeni živi u vanbračnoj ili kakvoj drugoj trajnoj zajednici, srodnici okrivljenog po krvi u pravoj liniji, srodnici u pobočnoj liniji do trećeg stepena zaključno i tazbinski srodnici do drugog stepena zaključno, kao i usvojilac i usvojenik. Na nesreću, ovo su upravo lica čiji su iskazi često od ključnog značaja u postupku za nasilje u porodici. Ipak, primetno je da se organi krivičnog gonjenja previše oslanjaju na iskaze pomenutih lica, pa i u situacijama kada bi mogli potražiti i druge načine za utvrđivanje postojanja nasilja ili su im oni već dostupni. Ovo se posebno odnosi na oštećena lica čije se želje ili molbe u vezi sa postupkom osluškuju, a procenjuje se i njihova odlučnost da u njemu istraju. Tako se dešava da tužilac odbacuje krivičnu prijavu ili odustaje od gonjenja u situaciji kada se oštećeno lice pojava sa molbom da se od postupka odustane obrazlažući to uspostavljanjem skladnih porodičnih odnosa, obećanjima nasilnika da se nasilje neće ponoviti ili bilo kojim drugim argumentom koji ukazuje na nepridruživanje gonjenju. Uvažavanje ovakve molbe i pored postojanja solidnog osnova za optužbu nesumnjivo govori o tretiranju nasilja u porodici kao privatnog problema kojim država, odnosno javni tužilac kao njen eksponent ne treba da se bavi na način kako to inače čini kada je nasilje u pitanju (i pored postojeće zakonske obaveze). Ovako se tužilaštvo pojavljuje u ulozi porodičnog savetnika ili posrednika obrazlažući svoje postupke poznatim izgovorom za nereagovanje koji se vezuje za vulnerabilnost porodičnih odnosa i mogućnost pogoršanja situacije preduzimanjem krivičnog progona protiv volje oštećene strane. Na generalno-preventivne efekte krivičnog gonjenja se zaboravlja.

Ilustrativan je jedan slučaj nasilja u kome je žrtva bila maloletnica, a nasilnik očuh. Sa maltretiranjem i po-

vređivanjem pastorka bili su upoznati i njena majka (koja je takođe bila žrtva nasilja od strane pomenutog učinioca), nadležni centar za socijalni rad, devojčicina škola, SOS telefon i policija. Slučaj stiže do tužilaštva, protiv očuha se određuje pritvor, a onda se sve završava odustankom javnog tužioca od gonjenja. Žrtve izjave da sve to i nije bilo baš tako, da je u stvari za sve kriv deda koji živi u susedstvu, objasne da je očuh »samo jednom i to ne tako strašno istukao devojčicu«, da su problemi prevaziđeni, ali će svi oni nastaviti da pohađaju savetova lište za brak i porodicu.¹⁶⁾ Čini se da je relevantnih dokaza bilo, ali ne i volje (ili srca) da se postupak nastavi.

Da i policija slično postupi svedoči sama *Informacija o aktivnostima SUP-a u Beogradu – Uprave za analitiku, evidenciju i informatiku na suzbijanju zapuštanja i zlostavljanja maloletnih lica i nasilja u porodici u 2003.* U Informaciji se navodi da je intencija SUP-a da se »postojeći problem u porodici pravovremeno reši na adekvatan način uz pomoć ostalih društvenih subjekata, a da se krivične prijave podnose tek u krajnjem slučaju kada su sva ostala sredstva iscrpljena«. Tako i policija na sebe preuzima zadatak bračnog i porodičnog savetovanja, a »krajnji slučaj« bi, po starom obrascu, sigurno bio onaj u kome je došlo do teškog nasilja ili su teže ugrožena ili povređena deca i kada je žrtva čvrsto rešena da sarađuje i učestvuje u postupku.

Dešava se da nadležni organi čak upućuju žrtvu da bolje razmisli o tome da li zaista želi pokretanje postupka ostavljajući rok u kome ona treba da se izjasni o tome, što predstavlja svojevrzni vid odvratanja žrtve od krivičnog gonjenja i nedopustivo (i nezakonito) prebacivanje tereta odgovornosti za pokretanje i vođenje postupka na nju.¹⁷⁾ I ovakvi postupci govore u prilog zaključku da se na nasilje u porodici (i pored volje zakonodavca) gleda kao na manje važan problem, te da se i pored jasnih uputstava koje daje nova inkriminacija nastavlja sa starom, ustaljenom praksom u susretu sa ovim oblikom nasilja.

Problem nesaradnje žrtve nasilja u porodici sa organima krivičnog gonjenja (ali i drugim državnim organima) ima, moglo bi se reći »svetske« dimenzije, kao i što ih ima i samo nasilje u porodici. I dilema da li ići u postupak ili odustati kada žrtva odbija saradnju ili moli da se postupak ne pokrene ili dalje vodi postoji, ali traže se i rešenja ovih problema. Tako postoje sistemi koji u policijskom i posebno tužilačkom postupanju nameću inter na pravila, tzv. *no-drop prosecution policy* koja obavezuju na dodatna angažovanja u obradi slučajeva nasilja u porodici i obezbeđenju dokaza, kao i vođenje postupka bez obzira na stav žrtve prema tome.¹⁸⁾ U bliskoj vezi sa pomenutim strategijama, posebno onim koje bi se mogle nazvati »tvrdim« (*hard no-drop policies*) jeste i ukidanje mogućnosti pozivanja na partnerski ili srodnički odnos radi uskraćivanja svedočenja u postupku koji se vodi protiv partnera ili srodnika.¹⁹⁾ U cilju boljeg suprotstavljanja nasilju u porodici i prevazilaženja prepreka u vođenju postupka određuju se i veštačenja kojima se utvrđuje postojanje sindroma zlostavljane žene (*battered wife syndrome*) koje takođe može dati odgovor na pitanje i zašto žrtva menja iskaz ili minimalizuje značaj pretrpljenog nasilja.²⁰⁾ Sve ove, a i druge, mere i strategije evaluirane u stranim sistemima jesu dobar povod za razmišljanje kako unaprediti postojeći sistem krivičnogprave zaštite od nasilja u porodici, ali to pretpostavlja postojanje stvarnog interesovanja za ovaj problem, njegovo razumevanje, pa i političku volju da se on reši na najbolji način.

Drugi veliki problem koji obezvređuje smisao inkriminacije nasilja u porodici jeste problem u identifikovanju »člana porodice« kao osnovnog obeležja bića ov-

og krivičnog dela. Učinilac i pasivni subjekt moraju biti članovi porodice i to je nesporno. Ali koje porodice? Uže ili šire? Da li je dovoljan samo bračni/srodnički odnos ili je potrebna i zajednica života da bi se realizovalo bitno obeležje ovog krivičnog dela? I šta je uopšte porodica? U oblasti matične grane prava porodičnog prava odgovor na ovo pitanje se nije mogao naći, čvrsti kriterijumi nisu postavljeni ni na terenu samog krivičnog prava što je ostavilo prostora za diskrecione ocene i nejednobrazno postupanje.

Uočava se primena različitih kriterijuma u identifikovanju člana porodice, pri čemu dolazi do izražaja lični stav lica koje u konkretnom slučaju postupa, a ne ujednačen stav policije i pravosudnih institucija.²¹⁾ Tako u slučaju nasilja nad bivšim bračnim partnerom negira se ostvarenje bitnog elementa krivičnog dela nasilja u porodici, čak i u situacijama kada bivši partneri žive zajedno (moglo bi se reći da je u našim uslovima takvo zajedništvo vrlo često »prinudno«, zbog nemogućnosti fizičkog razdvajanja po prestanku bračne zajednice). O tome kako je ovakva zajednica plodno tle i provokirajuća relacija za nasilje sasvim je jasno. Međutim, ni kada su u pitanju bračni drugovi koji ne žive zajedno (često baš zbog postojanja nasilja), prema stanovištu prakse, nema nasilja u porodici, iako istraživanja govore da prekidanje zajednice života ne znači i eliminisanje rizika od nasilja,²²⁾ što je inače jedna od predrasuda koje se vezuju za nasilje u porodici. Štaviše samo manifestovanje odluke da se napušta partnerski odnos pokazuje se, za žene, kao izuzetan faktor rizika od najtežeg – letalnog nasilja.²³⁾

Vanbračni partneri ili članovi šire porodice, čak i kada žive zajedno takođe su izvan dometa zaštite od nasilja u porodici, što svedoči o dubokoj naklonjenosti tradicionalnim obrascima koji glorifikuju bračnu porodicu i to u užim okvirima: bračni partneri i njihova deca uz dodatne uslove (da partneri žive zajedno, da nisu u brakorazvodnoj parnici, jer se odmah sumnja na moguće zloupotrebe radi ostvarivanja ličnih interesa u postupku, da su deca maloletna, ako nema zajednice života sa roditeljem i sl.). Nesumnjivo je da ovakva praksa uz sve neujednačenosti u tumačenju zakonske odredbe ne odgovara smislu inkriminacije iz člana 118a. KZ RS, niti onome što se u životu događa kada je nasilje u porodici u pitanju, što sve govori o nepoznavanju suštine nasilja u porodici, njegove dinamike i opasnosti. Nesumnjivo da ne postoji i posebno interesovanje za ovaj problem (opet zbog njegovog »tradicionalno« manjeg značaja i neprepoznavanja njegovog mesta u okvirima krivičnopravne zaštite), jer postoje i drugi mehanizmi za ujednačavanje pravosudne prakse, ali oni do sada nisu aktivirani.

Može se postaviti i pitanje zašto praktičari nisu potražili orijentir za rešenje dileme u materiji krivičnog procesnog prava, odnosno u članu 98. ZKP koji navodi lica koja su oslobođena dužnosti svedočenja zbog određene (partnerske, srodničke) relacije sa okrivljenim. Krug lica, u ovom članu određen, daleko je širi od onog koji praksa opredeljuje kao porodicu, a svakako da pretpostavlja bliskost između određenih lica koja i sa aspekta nasilja u porodici može biti, i obično jeste, relevantna.

Smernice daje i novi Porodični zakon²⁴⁾ i to baš u delu koji se odnosi na (građanskopravnu) zaštitu od nasilja u porodici. Porodični zakon je odredio izuzetno širok krug lica koja mogu zatražiti (građanskopravnu) zaštitu od nasilja u porodici: supružnici ili bivši supružnici, deca, roditelji i ostali krvni srodnici, te lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo, lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu, vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri, lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emo-

tivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu (član 197. Porodičnog zakona). Čini se da ova odredba nije propustila da pomene ni jedan bliski, pa u slučaju pojave nasilja izuzetno komplikovan, odnos sa stanovišta ostvarivanja zaštite. Predviđanjem građanskopravne zaštite od nasilja u porodici ovaj zakon šalje poruku, time se pridruživši Krivičnom zakonu, da nasilje u porodici nije privatni problem u koji država ne treba da se meša. Pitanje je da li bi krivičnopravna zaštita trebalo da pokrije isti krug lica koji pokriva Porodični zakon kada predviđa zaštitu od nasilja u porodici? Čini se da bi to bio suviše ambiciozan pa, u pojedinim segmentima, i nerešiv zadatak za krivičnopravnu zaštitu i njene implementatore, ali nedopustivo je i ostajanje na sadašnjim pozicijama kada je reč o određivanju lica koja treba da uživaju zaštitu od nasilja u porodici.

Volja da se postave stabilniji kriterijumi u prepoznavanju članova porodice radi njihove krivičnopravne zaštite tek se nazire u Predlogu Krivičnog zakonika RS. U Glavi XII koja utvrđuje značenje pojedinih izraza stoji da se članom porodice smatraju »i bivši supružnici i njihova deca, kao i roditelji bivših supružnika«.²⁵⁾ Pokušaj da se uvede neki red u problem tumačenja »člana porodice« može se označiti kao prilično nevešt, tačnije nepotpun, jer nedostaje određenje kruga lica koja bi stajala ispred veznika »i«. Ili se ona možda podrazumevaju: supružnici i njihova deca? Naime, pomenuta odredba je identična sa odredbom Krivičnog zakonika Republike Srpske (član 198. stav 6. KZRS),²⁶⁾ s tim što je u Republici Srpskoj Porodičnim zakonom određeno koja sve lica dolaze ispred »i«, tačnije koja lica čine porodicu. Prema ovom Zakonu porodica je »životna zajednica roditelja i dece i drugih srodnika« (član 2. PZRS).²⁷⁾

Da su osnovni kriterijumi u određenju članova porodice »životno zajedništvo« i srodstvo govori i odredba člana 89. hrvatskog Kaznenog zakona²⁸⁾ koja je potpuniya, jer eksplicitno pominje vanbračne partnere što nije učinjeno na pravi način u KZ Republike Srpske, niti u našem Predlogu Krivičnog zakonika, jer se termin »supružnici« ipak vezuje za bračnu zajednicu. Prema hrvatskom rešenju (koje umnogome podseća na pominjanu odredbu člana 98. ZKP) članovi porodice su bračni, vanbračni drugovi (sadašnji i bivši), srodnici po krvi u pravnoj liniji, usvojilac i usvojenik, rođaci u pobočnoj liniji do trećeg stepena zaključno i tazbinski srodnici do drugog stepena zaključno, a žive u zajedničkom domaćinstvu.

Uzora i modela za određivanje kruga lica koja će uživati krivičnopravnu zaštitu ima mnogo, a nezaobilazni kriterijumi u određivanju jesu partnerski odnos (bračni ili vanbračni), srodstvo i zajednica života. Neophodno je da se i naš zakonodavac imajući u vidu rezultate teorijskih i empirijskih istraživanja nasilja u porodici na našim prostorima, ali i uporednopravna iskustva, opredeli za određenje članova porodice koje mora biti šire od onog koje je sadašnja praksa ustrojila, a koje će dovesti do jednobrazne i efikasnije primene krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici.

Zaključak

Odnos države prema nasilju u porodici se od 2002. menja i to na nivou koji predstavlja poslednje sredstvo u odbrani osnovnih društvenih vrednosti od najopasnijih oblika napada u krivičnopravnom nivou. Porodici nesumnjivo odavno pripada vrlo visoko mesto na skali osnovnih društvenih vrednosti, ali nasilje u njoj je tek u skorije vreme dobilo status društveno opasnog ponašanja,

koje zbog svojih specifičnosti i osobenosti vrednosti koje ugrožava iziskuje poseban pristup. Kasno i teško prepoznavanje nasilja u porodici kao problema za čije se rešavanje čini odgovornim i država, njegovi čvrsti koreni i povezanost sa širim i kompleksnim problemom diskriminacije, stereotipa i predrasuda čine prve pokušaje u rešenju ovog problema veoma nesigurnim i oklevajućim. Posle vekovnog zatvaranja očiju pred nasiljem u porodici državni organi, posebno policija, tužilaštvo i sud pozvani su da nasilju u porodici pristupe postupajući po članu 118a. KZ RS kojim je ovaj oblik nasilja inkriminisan.

Međutim, neizbežna opštost zakonske odredbe i njena nesavršenost, bez pratećih obavezujućih tumačenja ostavili su prostora za priklanjane starim tumačenjima i praksi utemeljenim na davno usvojenim strategijama prema aktima nasilja u porodici i njihovim učincima, odnosno žrtvama. Tako nova inkriminacija čije je samo uvođenje značajan pokazatelj promene odnosa države prema nasilju u porodici nije eliminisala staru praksu (obojenu brojnim predrasudama i već uhodanim obrascima postupanja) koju karakteriše odricanje važnosti ovom obliku nasilja, tradicionalni otklon i oprez kada je ono u pitanju, diskreciono, pa i nezakonito postupanje u ime viših ciljeva da se sačuva porodica ili ne učini veće zlo porodičnim odnosima ili da se pažnja preusmeri na, za državu, važnije probleme, izbegavanje odgovornosti i njeno prebacivanje na druge subjekte i dr. Moglo bi se zaključiti da se, uprkos zakonskim promenama i obavezama da se po službenoj dužnosti reaguje, nasilje u porodici (u svom osnovnom obliku naročito) i dalje tretira kao manje važan, a izuzetno komplikovan oblik nasilja nezahvalan i nepodoban za standardnu krivičnopravnu obradu.

Ovakvo postupanje državnih organa zaduženih za krivičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici ima osnova i u njihovoj nespremnosti da se u rešavanju problema angažuju, ali i u njegovom nedovoljnom poznavanju. Zbog toga je neophodno da se pored usavršavanja samog normativnog okvira krivičnopravne zaštite pažnja posveti i edukativnim programima za one koji zaštitu treba da pruže. Raduje to što se prvi koraci na ovom putu već čine: centri za socijalni rad i policija (za početak sa teritorije Beograda) odazivaju se pozivima nevladinog sektora za seminare o nasilju u porodici (uz podršku i učesće predstavnika relevantnih ministarstava). Slično je i sa tužilaštvom. Udruženje tužilaca Srbije je samo iniciralo seminare o nasilju u porodici za svoje članove na koje poziva i pripadnike lokalne policije, suda, centra za socijalni rad što je od izuzetnog značaja sa aspekta nužnosti koordinisanog pristupa problemu. U ovim edukativnim projektima i njihovom sprovođenju nazire se spremnost da se problemi u krivičnopravnoj zaštiti od nasilja u porodici sagledaju i prevaziđu, što je osnov za dalje usavršavanje sistema zaštite od ovog oblika nasilja.

Uočeni problemi i neefikasnost postojeće zaštite od nasilja u porodici, a sa druge strane nesporna potreba da se na svim nivoima posveti pažnja ovom problemu donele su i nova rešenja u porodičnom zakonodavstvu, što predstavlja još jedan korak napred u ostvarivanju zaštite od nasilja u porodici, a svakako je i doprinos postojećim rešenjima u domenu krivičnopravne zaštite. Očekuju se i dva važna zakona koja treba da doprinesu izmeni okostalih, patrijarhalnih stavova vezanih za odnose među polovima, kao i odnose u porodici koji podržavaju nasilje: Zakon o rodnoj ravnopravnosti i Zakon protiv diskriminacije. Uspostavljanje spone između pomenutih i drugih sistema zaštite od nasilja, njihovo stalno evaluiranje i usavršavanje ne mogu i ne smeju ostati bez rezultata.

Literatura

Babić, M., *Krivični zakonik Republike Srpske sa kratkim komentarom, objašnjenjima i registrom pojmova*, Banja Luka: Institut za pravne i društvene nauke Pravnog fakulteta u Banja Luci, 2000.

Čopić, S., »Nasilje u porodici i društvena reakcija«, u: Nikolić-Ristanović, V., *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Prometej, 2002.

Finkelhor, D. with Hotaling, G.T., Yllo, K., *Stopping Family Violence: Research Priorities for the Coming Decade*, Newbury Park: SAGE Publications, 1988.

Gwinn, J. D., Dell, A., "Stopping the Violence: The Role of the Police Officer and the Prosecutor", *Western State University Review*, vol. 20, no. 20, 1993.

Han, E. L., »Mandatory Arrest and No-drop Policies: Victim Empowerment in Domestic Violence Cases«, www.bc.edu/schools/law/lawreviews/metaelements/journals/bctwj/23_1/04_TXT.htm

Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., *Krivično delo nasilja u porodici: pravna praksa u Republici Srbiji*, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, 2004.

Lazarević, J., »Krivična dela sa elementom nasilja, sa posebnim osvrtom na krivična dela nasilja u porodici i nasilničkog ponašanja«, *Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije*, br. 3, 2002.

Lukić, M., Jovanović, S., *Drugo je porodica: nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2001.

Milić, A., »Svakodnevni život porodice u vrtlogu društvenog rasula«, u: Bolčić, S., *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1995.

Nikolić-Ristanović, V., *Od žrtve do zatvorenice: nasilje u porodici i kriminalitet žena*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2000.

Picun, F.L., »Discrimination has Many Faces« in: Adams, M., Blumenfeld, W., Castaneda, R., and others, *Readings for Diversity and Social Justice*, New York and London: Routledge, 2000.

Simeunović-Patić, B., »Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimološke karakteristike«, *Temida*, br. 3, 2002.

Vlada Republike Srbije, Predlog Krivičnog zakonika Republike Srbije, <http://www.parlament.sr.gov.yu/content/cir/akta/predzakoni.asp>

Young, I. M., »Five Faces of Oppression«, in: Adams, M., Blumenfeld, W., Castaneda, R., and others, *Readings for Diversity and Social Justice*, New York and London: Routledge, 2000.

Zoglin, K., »Korisne mere za krivično gonjenje slučajeva nasilja u porodici: neke ideje iz SAD«, *Temida*, br. 2, 2003.

Zakoni:

Krivični zakon Republike Srbije, »Službeni glasnik SRS«, br. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89, 21/90 i »Službeni glasnik RS«, br. 16/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02, 39/03.

Porodični zakon, »Službeni glasnik RS«, br. 18/2005.

Porodični zakon Republike Srpske, »Službeni glasnik RS«, br. 54/2002.

Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona, »Narodne novine«, br. 129/2000.

Zakonik o krivičnom postupku, »Službeni list SRJ«, br. 70/2001, 68/2002, »Službeni glasnik RS«, br. 58/2004.

1) O diskriminaciji uopšte, podeli na individualnu, institucionalnu i strukturalnu diskriminaciju u: Picus, F.L., »Discrimination has Many Faces« in: Adams, M., Blumenfeld, W., Castaneda, R., and others, *Readings for Diversity and Social Justice*, New York and London: Routledge, 2000.

2) Young, I. M., »Five Faces of Oppression«, in: Adams, M., Blumenfeld, W., Castaneda, R., and others, *Readings for Diversity and Social Justice*, New York and London: Routledge, 2000, str. 35.

3) Studija »Sindrom zlostavljanog deteta« čiji je autor Henry Kempe pojavila se 1962. godine i mogla bi se označiti pionirskom. Tek deset godina kasnije pojavljuju se nova i temeljnija istraživanja iz oblasti nasilja nad decom, a potom i ženama u porodici. O prvim istraživanjima: Finkelhor, D. with Hotaling, G.T., Yllo, K., *Stopping Family Violence: Research Priorities for the Coming Decade*, Newbury Park: SAGE Publications, 1988.

4) Svi oblici društvene agresije koji su prisutni u društvu utiču na povećanje nasilja u porodici. Videti: Milić, A., »Svakodnevni život porodice u vrtlogu društvenog rasula«, u: Bolčić, S., *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1995, str. 135-180.

5) Reč je o istraživanju koje se osniva na analizi svih pravosnažno okončanih postupaka za neko od krivičnih dela nasilja u porodici i van nje (lake i teške telesne povrede, ugrožavanje sigurnosti, ugrožavanje oružjem ili opasnim oruđem pri tuči ili svađi) za period 1995-1998. na području svih beogradskih opštinskih sudova, vođenju intervjua sa predstavnicima policije, tužilaštva, suda i advokature, intervjuima sa žrtvama nasilja u porodici i praćenju nekoliko sudskih postupaka za teža dela nasilja u porodici: Lukić, M., Jovanović, S., *Drugo je porodica: nasilje u porodici - nasilje u prisustvu vlasti*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2001.

6) O iskustvima žrtava nasilja u porodici u vezi sa pružanjem pomoći i zaštite: Lukić, M., Jovanović, S., op. cit., str. 121-152, Čopić, S., »Nasilje u porodici i društvena reakcija«, u: Nikolić-Ristanović, V., *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Prometej, str. 91-105, Nikolić-Ristanović, V., *Od žrtve do zatvorenice: nasilje u porodici i kriminalitet žena*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2000.

7) Simeunović-Patić, B., »Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimološke karakteristike«, *Temida*, br. 3, 2002, str. 6-9.

8) 1) Ko upotrebom sile ili ozbiljnom pretnjom da će napasti na život ili telo povređuje ili ugrožava telesni ili duševni integritet člana porodice kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.

2) Ako je pri izvršenju dela iz stava 1. ovog člana korišćeno oružje, opasno oruđe ili sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, učinilac će se kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina.

3) Ako je usled dela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila teška telesna povreda ili trajno i teško narušavanje zdravlja člana porodice ili je delo izvršeno prema maloletniku, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

4) Ako je usled dela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila smrt člana porodice, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina (»Službeni glasnik RS«, br. 10/2002).

9) Zakonik o krivičnom postupku, »Službeni list SRJ«, br. 70/2001, 68/2002, »Službeni glasnik RS«, br. 58/2004.

10) Krivični zakon Republike Srbije, »Službeni glasnik SRS«, br. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89, 21/90 i Službeni glasnik RS, br. 16/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002, 39/2003.

11) Lazarević, J., »Krivična dela sa elementom nasilja, sa posebnim osvrtom na krivična dela nasilja u porodici i nasilničkog ponašanja«, Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, br. 3, 2002, str. 418.

12) Istraživanjem je obuhvaćen period od 9. marta 2002. godine kada je Zakon o izmenama i dopunama KZ RS stupio na snagu do 30. decembra 2003. Ukupno je pregledano 620 predmeta (policijskih, tužilačkih, sudskih) oformljenih prilikom procesuiranja dela sa elementima nasilja prema članovima porodice (nasilje u porodici, ali i ubistva, telesne povrede, ugrožavanje sigurnosti, ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi). Vođeni su i intervjui sa predstavnicima pomenutih državnih organa. Istraživanje je sprovedeno u Beogradu, Novom Sadu, Subotici, Nišu i Leskovcu. Videti u: Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., *Krivično delo nasilja u porodici: pravna praksa u Republici Srbiji*, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, 2004.

13) Reč je o diskusijama sa seminara i okruglih stolova o nasilju u porodici za centre za socijalni rad i policiju (sa područja Beograda) koje organizuje Autonomni ženski centar uz podršku resornih ministarstava u okviru projekta »Za život bez straha« i seminara sa istom temom u organizaciji Udruženje tužilaca Srbije.

14) Lukić, M., Jovanović, S., op.cit., str. 86.

15) Najčešće zbog straha od nasilnika i ponavljanja nasilja, osećanja nezaštićenosti, stida, sramote da o tome govori, ranijih loših iskustava u traženju pomoći i zaštite ili jednostavno nepostojanja volje da se nasilnik krivično goni iz bilo kog razloga.

16) Konstantinović-Vilić, Petrušić, N., op. cit. str. 34.

17) Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., op.cit., str. 165.

18) Gwinn, J. D., Dell, A., »Stopping the Violence: The Role of the Police Officer and the Prosecutor«, Western State University Review, vol. 20, no. 20, 1993., p. 1051.

19) Han, E. L., »Mandatory Arrest and No-drop Policies: Victim Empowerment in Domestic Violence Cases«, www.bc.edu/schools/law/lawreviews/meta-elements/journals/bctwj/23_1/04_TXT.htm

20) Zoglin, K., »Korisne mere za krivično gonjenje slučajeva nasilja u porodici: neke ideje iz SAD21)«, *Temida*, br. 2, 2003, str. 68-69.

21) Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., op. cit., str. 164.

22) Prema podacima već pominjanog istraživanja (Lukić, M., Jovanović, S., *Drugo je porodica*, str. 51) u 44% slučajeva žrtve partnerskog nasilja nisu živele u zajednici sa nasilnikom.

23) Simeunović-Patić, B., op.cit., str. 8.

24) »Službeni glasnik RS«, br. 18/2005.

25) Predlog Krivičnog zakonika Republike Srbije.

26) Babić, M., *Krivični zakonik Republike Srpske sa kratkim komentarom, objašnjenjima i registrom pojmova*, Banja Luka: Institut za pravne i društvene nauke Pravnog fakulteta u Banja Luci, 2000.

27) Porodični zakon Republike Srpske, »Službeni glasnik RS«, br. 54.

28) Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona, Narodne novine, br. 129/00